

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ВОДНИХ АНТРОПОГЕННИХ ЛАНДШАФТІВ СЕРЕДНЬОГО ПОБУЖЖЯ (НА ПРИКЛАДІ Р. КОДИМА)

У зв'язку з розвитком сільського господарства та всіх галузей промисловості збільшився негативний вплив на річкову систему України, зокрема на малі річки. Через потребу у зрошенні значної кількості орних земель і збільшення кількості різноманітних промислових забруднень екологічний стан річок погіршується.

Мета дослідження: проаналізувати розвиток водних антропогенних ландшафтів Середнього Побужжя на прикладі річки Кодими в просторово-часовому аспекті для їх подальшого раціонального використання.

Кодима – одна з найбільших приток Південного Бугу (довжина 149 км, площа басейну 2480 км²). Річка бере початок із джерел на висоті 265–270 мн. р. м. з заболоченої місцевості, яка знаходиться в центральній частині м. Кодима. Тече на південний схід, далі – переважно на схід, у пригирловій частині повертає на північний схід. Впадає до Південного Бугу в південно-західній частині міста Первомайська Миколаївської області. Середній похил річки 0,67%. Басейн розташований на південно-східних відрогах Волино-Подільської височини. Верхня і середня частини басейну складені піщано-глинистими відкладами, нижня – докембрійським кристалічними породами (головним чином гранітами, які виходять на поверхню) [3].

Поверховий покрив із лесоподібних суглинків та глин. За механічним складом ґрунти відносяться до пилувато-важких суглинистих різновидів, ґрунти чорноземні. Басейн річки розташований в зоні лісостепу. Ліси займають площу 165 км², що складає 6,7% від загальної площі басейна, заболоченість незначна. Річкова долина у верхній течії переважно V-подібна, в середній і нижній – трапецієподібна, і лише в нижній частині, де річка пронизує кристалічні породи, вона знову стає V-подібною. Більша частина річища Кодими звивисте, в нижній течії має ряд озероподібних розширень. Долина переважно завширшки 1,5–2,5 км, найбільша – 4 км (вище с. Кам'яний Міст), найменша 0,7 км [3].

Долина річки широка й трапецієподібна, праві схили розчленовані ярами та балками; ширина долини до 1,5–4 км, глибина – до 60 м. Правий берег здебільшого крутий, заввишки 60–100 м. У верхній та середній течіях річки місцями на схилах прослідковується тераса завширшки 180–800 м, з пологим уступом заввишки 2,5–4,5 м. У середній і нижній течіях по схилах у багатьох місцях проглядається надзаплавна тераса, завширшки 0,5–2 км з пологим уступом заввишки 2,5–5 м. У нижній течії виходять на поверхню кристалічні породи (граніти); біля села Кам'яний Міст

здійснюється їхня розробка. Заплава двостороння, здебільшого заболочена; ширина змінюється по довжині річки від 0,2 до 0,6 км, найбільша – 2,0 км, найменша – 60 м. Поверхня долини переважно рівна, місцями перетинається старицями та ярами. У період весняної повені долина затоплюється на глибину 0,5–2,0 м.

Річище помірно звивисте, у середній і нижній течії завширшки до 20 м і більше. У верхній та середній течіях Кодима має ряд озерних розширень, їх довжина 1–4 км, переважна ширина 50–200 м, глибина близько 0,8–4,0 м, найбільша – 5,3 м. Переважаюча ширина річки на перекатах 2–8 м, глибина 0,1–0,4 м, в середній і нижній течії Кодима пересихає. На плесах ширина річки 15–30 м, глибина близько 0,5–0,8 м, найбільша ширина – 60 м, глибина – 3,0 м (с. Кримка) [3].

Первісний етап (до IX ст.). Люди почали освоювати басейн річки Кодими ще за часів трипільської культури. Використовуючи воду для сільськогосподарських потреб, мешканці Побужжя будували перші загати. З часом почали розвиватися рибні господарства, кількість яких до IX століття була незначною [1]. У ті часи річки використовували не лише як водні угіддя та рибні господарства, а й у деяких випадках робили охоронні смуги, викопувалися великі рови навколо поселень та наповнювалися водою. Перші найпримітивніші мости також почали будувати ще у IV столітті [5].

Давній етап (IX–XI ст.). Період характеризується зростанням чисельності штучних водойм. Швидкими темпами збільшувалась кількість ставків, які використовували для розведення риби. Багато мандрівників, які описували місцевість Подільської губернії розповідали у своїх творах про «каскади великих штучних водойм». Ставки розміщувалися на відстані 3–4 кілометри один від одного [4]. Їх поява спричинила неспроможність річки до самоочищення та самовідновлення.

Новітній етап (XI–XIX ст.). Наступним етапом у розвитку водних антропогенних ландшафтів стало будівництво млинів, які за своєю формою та способом розміщення були різними. Для того щоб розмістити водяний млин потрібно було максимально змінити русло для того, щоб всі системи працювали правильно. Будівництво мостів вимагало також зміни русел річок. Так, І. Крипякевич зазначає: «Мости на річках будували вже в дуже ранні часи. Перші згадки про них маємо вже в часи Володимира Великого. Мости були дерев'яні, а ставили їх таким способом, щоб під час війни легко було їх розкинути» [2].

У 1764–1767 рр. у долині річки вже існували села Голта (30 будинків). Криве Озеро (40 будинків), Ясиново (20 будинків), Гольма (300 будинків). У XIX столітті річка слугувала кордоном між Подільською та Херсонською губерніями [5].

Сучасний етап (XX–XXI ст.). Великий негативний вплив на річище Кодими і її басейну внесли Перша (1914–1918 рр.) та Друга (1939–

1945 рр.) світові війни. Більшість споруд було виведено з ладу або повністю знищено. Підривали дамби і мости, спускали ставки, знищувались меліоративні системи. З часом це призвело до заростання русел і заболочення великих ділянок басейну [1]. Після закінчення війн відновлювалися рибні господарства, млини з часом змінювали з водяних на дизельні, а потім і на електричні.

Отже, ландшафти річки Кодими змінювалося впродовж більше 30 тис. років, але найбільшого антропогенного впливу вони зазнали за минулі два століття. Господарське освоєння річкової долини швидко і необоротно змінює фізичні та хімічні властивості водойм. Така трансформація призводить до негативних наслідків, які проявляються у дестабілізації навколишнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Денисик Г. І. Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу : монографія / Г. І. Денисик, О. Д. Лаврик. – Вінниця : ПП «ТД Едельвейс і К», 2012. – 210 с.
2. Іван Крип'якевич. Побут / І. Крип'якевич // Історія Української культури / [Крип'якевич І., Радзикович В., Голубець М. та ін.] ; за ред. І. Крип'якевича. – [4-те вид., стер.]. – К. : Либідь, 2002. – 656 с.
3. Кодима // Географічна енциклопедія України : в 3-х томах / редколегія: О. М. Маринич (відпов. ред.) та ін. – К. : «Українська радянська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1993. – Т. 2. – С. 175.
4. Подольская губернія. Опыт географическо-статистическаго описанія / [сост. Гульдманъ В. К.]. – Каменець-Подольській : Типографія Подольскаго Губернскаго Правленія, 1889. – 414 с.
5. Толочко П. П. Київська Русь / П. П. Толочко // Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2007. – Т. 4. – С. 428.